

**ПЛЕННИЦИ И ЖЕРТВИ ВЪВ ВОЕННИТЕ КОНФЛИКТИ
В ЛИВОНΙΑ И РОМАНИЯ
В КРАЯ НА XII И НАЧАЛОТО НА XIII ВЕК**

Ивелин Иванов

*PRISONERS AND VICTIMS OF WAR IN THE MILITARY CONFLICTS
IN LIVONIA AND ROMANIA
AT THE END OF THE 12TH – BEGINNING OF THE 13TH CENTURY*

Ivelin Ivanov

Abstract: *The article analyzes written data about prisoners of war and victims of war during the Crusade conquest of Livonia, the Third and Fourth Crusades, and the subsequent military-political events, mainly on the territories of Byzantium, also known under the name Latin Romania at the end of the 12th and the beginning of the 13th century. Ivelin Ivanov critically examines the information about the number of victims and the fate of the captives in these two regions, related to the common policy of the Papacy during the studied period. The author notes the brutal nature of the crusades in Livonia, connected with the slaughter of men and the de facto enslavement of a large number of local pagan women and children. In contrast to Livonia, military actions in the lands of Latin Romania led to an extremely high rate of casualties among knights and nobles, especially in decisive battles. Like Livonia, where hostilities led to regional depopulation and ethnic changes, the war in Romania involved the long-distance deportation of large masses of captive local population.*

Keywords: *medieval warfare, prisoners of war, victims of war, medieval Livonia, Latin Romania.*

Пленниците и жертвите са неизбежните спътници на всяка война. Анализът на писмените свидетелства за войната в средновековна Европа в периода XI – XIII век говори за наличието на нови тенденции във войната, касаещи основно рицарите и останалите знатни. Постепенно от унищожение на живата сила сраженията се насочват към внасяне на безредие в противниковата войска и обръщането ѝ в бягство, а не към физическото ѝ унищожение. Оформянето на *milites* като единно съсловие в Западна Европа води до изграждането на вътрешна солидарност и сплотеност, което наред с чисто материалните фактори и повишаване ролята на парите съществено променя начина на воюване [France, J. 1992, pp. 177–198]. В резултат практиката на пленяване на рицарите и знатните измества физическото унищожение на заден план. Обикновените, незнатни войни остават извън новите правила, а числеността на жертвите сред

тях е все още висока. Новите тенденции в средновековна Европа се сблъскват с реалностите на войната в Ливония и Романия в края на XII и първите десетилетия на XIII век.

Първият аспект в настоящото изследване е свързан с областта Ливония, появила се в първите десетилетия на XIII век в земите по източното и южното крайбрежие на Балтийско море. Когато за първи път навлизат по голямата река Даугава в средата на XII век, германските търговци се натъкват на сурова и враждебна земя. Двата бряга на реката са покрити с гъсти гори и блата. Местните езичници са организирани в племенни групи, които враждуват често помежду си и често попадат под влиянието на скандинавци и руси. Тези земи привличат немските търговци най-вече със своето географско разположение и водните и сухоземните пътища към Новгород Велики, северната търговска врата към Изтока. Големите реки като Даугава и Айя са основните артерии от Балтийско море до по-големите градове на изток и на юг. Бързо развиващите се германски търговски градове на север своевременно осъзнават необходимостта от сигурност на търговските пътища, а амбициозни и далновидни епископи използват кръстоносната идея за организиране на военни походи за християнизирание на местното население.

Вторият основен аспект е свързан с войната в Югоизточна Европа през разглеждания период. Често използваното наименование *Романия* визира територии на Византийската империя в навечерието и непосредствено след Четвъртия кръстоносен поход и създаването на Латинската империя в Константинопол (1204 – 1261)¹. Наименованието *Romania* се среща често като име на Латинската империя с център Константинопол, давано от нейните съвременници от католическа Европа². То има далечен произход, тъй като императорите често го използват като част от своите титли върху печати и в своята кореспонденция. Същото наименование е използвано често и от венецианския подеста и от венецианския дож в официални документи и писма. Можем да посочим също, че наименованието се среща често и в кореспонденцията на папа Иннокентий III като синоним на *Imperium Constantinopolitanum*. Важно е да се отбележи, че името *Romania* е използвано и от хрониста Жофроа дьо Вилардуен, а договорът за разделяне земите на Византийската империя между венецианците, французите и италианците от 1204 г. носи заглавието *Partitio Romaniae*. Изследванията показват, че *Romania* се използва за първи път в т.нар. *Chronicle Consularis Constantinopolitana*, редактирана около 330 г., а също в поредица от други гръцки и латински текстове от IV – V в. В посочения период с термина се обозначава *orbis Romanus* или *imperium Romanum*. По същество той е

¹ Виж: [Wolff, R. L. 1948, pp. 1–34].

² За използването на наименованието *Romania* виж: [Longnon, J. 1929, p. 279; Henry to Innocent III. – Migne, PL, CCVX, col. 1522]. Император Анри се титулова ‘*Dei Gratia fidelissimus in Christo imperator, a Deo coronatus, Romaniae moderator et semper augustus*’ [Riant, P. 1878, II, p. 74, 81; Recoura, G. pp. 44–45; Torsello, M. S. 1873, p. 99].

популярен, а не литературен израз, формиран може би по аналогия с назоваването на Галия, Гърция, Британия. В епохата на Каролингите на запад терминът *Romania* е възроден, но със значение, свързвано със Западната империя, а по-късно обхватът му е стеснен и включва региона, съответстващ на бившия екзархат на Равена (все още наричан *Романя*).

Наименованието *Romania* се появява и във византийски източници скоро след заляза на Западната Римска империя през 476 г. Съществуват много примери за неговата употреба и до епохата на Комнините. Въпреки постоянната поява в наративните исторически източници обаче наименованието не е използвано от самите императори в официални документи до управлението на Алексий Комнин (1081 – 1118). Започвайки от края на XI и началото на XII в., името *Romania* все по-често е използвано от византийските императори, които наричат в официалните документи империята си по този начин. Що се отнася до латинската употреба на наименованието през XI – XII век, може да се каже, че тя е колеблива – понякога включва западните части на Византийската империя, понякога – източните части (Мала Азия и Северна Сирия), а понякога – цялата територия на империята. Ето защо в светлината на традициите водачите на Четвъртия кръстоносен поход от 1204 г. дават на новосъздадената Латинска империя името *Романя*, което е свързано пряко и с идеологията на новата стара империя. В този случай наименованието *Romania* демонстрира не само претенциите върху всички територии на бившата Византийска империя, но също и приемственост на властта, символите, вкл. и терминологията³.

Военните конфликти в Ливония и в латинска Романя в началото на XIII в. възникват в различен контекст: в Балтийския регион те са комбинация от устойчив териториално-търговски експанзионизъм и покръстване на местното население, докато в Романя това е в известна степен случайно и опортюнистично завоевание. На следващо място, в тези походи са включени различни сили: скандинавските крале заедно с немските рицари, търговци, епископи и мисионери в Балтийския регион; западни феодали, италианските морски републики и Кралство Унгария в случая с Романя. Ето защо на пръв поглед не съществуват много прилики в кръстоносните походи в тези отдалечени един от друг региони, но внимателният анализ извежда на преден план

³ При коронацията си император Балдуин носи пурпурни ботуши, а мантията му е украсена с византийските императорски орли. Освен това Балдуин използва титлите *Porphyrogennetos, semper Augustus, Imperator Romanie* – които отразяват западната концепция за позицията на източния император. Договорът за разделянето на империята е озаглавен *Partitio regni Romanie*, а в официалните документи Латинската империя е наричана *Romania*. За идеологията на латинските императори виж също: Kanev, N. Reflections of the Imperial Ideology on the Seals of the Latin Emperor Baldwin II of Courtenay. *Studia Academica Šumenensia*, Vol. 5.: Contribution to Byzantine Sigillography. Edited by Ivan Jordanov and Ivo Topalilov. Shumen: Shumen University Press, 2018, pp. 53–67.

поразителни прилики. На първо място, през понтификата на папа Хонорий III и трите кръстоносни фронта се радват на повишен статут, който ги поставя теоретично на равна нога и в същия статут на кръстоносните походи в Светите земи. През 1217 г. Папа Хонорий III въвежда пълна индулгенция за участниците в Балтийските походи, докато неговият предшественик предоставя само ограничена, частична индулгенция на кръстоносците в района [Fonnesberg-Schmidt, I. 2007, pp. 138–139, 142–143, 251–252]. Във франкска Гърция, както и на участниците в кръстоносния поход за Солун е предоставена същата индулгенция, както за Светите земи, вместо неясното позоваване на „remissionem peccatorum“, направено няколко години по-рано в призива за освобождаването на император Пиер дьо Куртене и на кардинал Йоан. Папа Хонорий, показал забележителна компетентност в управлението на финансовите дела в битието си на папски ковчезник, полага специални грижи за осигуряване на финанси за тези кръстоносни походи. През ноември 1224 г. той въвежда кръстоносен десетък върху духовенството, приходите от който са насочени за финансиране на походите за франкска Гърция, а папската хазна предоставя на Гийом дьо Монферат 15 000 сребърни марки от парите, заделени за Светите земи [Chrissis, N. 2013, pp. 73–74]. Папа Хонорий отива по-далеч от своите предшественици в осигуряването на финансиране за Балтийските кръстоносни походи както чрез предоставяне на индулгенции на онези, които даряват средства, така и чрез разрешаване на редовни финансови вземания в северните църковни провинции през 1218 и 1224 г. [Fonnesberg-Schmidt, I. 2007, pp. 139, 149].

Приликите между двата региона на кръстоносна активност в началото и първата половина на XIII в. не спират с това. През юли 1222 г. папа Хонорий упълномощава братята от *Ордена на болницата на св. Сампсон* в Константинопол да използват оръжие и коне за защита на Латинската империя. Това е първото и единствено оцеляло позоваване на военна роля на този орден, създаден след латинското завоевание от 1204 г. [Stathakopoulos, D. 2006, pp. 257–258, 262, 266]⁴. Приблизително по същото време (между 1216 и 1222 г.) в Балтийския регион е създаден *Орден на рицарите от Добжин*, който има за цел да защити мисионерската дейност на епископ Кристиан в Прусия. Този орден, от своя страна, следва примера на *Ордена на мечоносците* в Ливония, създаден няколко години по-рано, през 1202 г. [Christiansen, E. 1980, pp. 79–81; Forey, A. 1991, pp. 32–33, 36–37]

Направените паралели показват, че мерките в отдалечените един от друг региони са предприети в резултат от подобни обстоятелства. Това показва, че в началото на XIII в. Папството отговаря на различни предизвикателства с кръстоносни походи, организирани по подобен начин независимо от специфичните обстоятелства и различните региони. Папа Иннокентий III прибегва

⁴ Историята на *Ордена на болницата на св. Сампсон* може да бъде проследена назад до 1208 г. и продължава до началото на XIV в., когато е приобщен от *Ордена на хоспиталиерите*.

многократно и в безпрецедентен мащаб до тази практика. Той не само свиква два големи кръстоносни похода за Светите земи, но и поставя началото на кръстоносни кампании в Испания и в Балтийския регион. Папа Иннокентий III свиква и Четвъртия (Латерански) събор през 1215 г., превърнал се в един от най-важните моменти на неговия понтификат. Чрез регулиране на няколко аспекта на кръстоносните походи по отношение на индулгенциите, привилегиите за кръстоносците и условията, при които по-широки групи участват или допринасят за провеждането на поход, разпоредбите на събора формулират шаблон, който по-лесно и ефикасно можел да бъде разгърнат при различни обстоятелства извън Светите земи [Tyerman, C. 1998, p. 35]. Папа Хонорий III не само продължава заложеното от своя предшественик, но стига по-далеч в събирането на по-значителни ресурси и съдейства за повишаване на статута и ролята на други кръстоносни експедиции в Романия и в Ливония.

Трябва да отбележим, че заслугата за интензивността на кръстоносното движение в началото на XIII в. не е само на папската институция. Много хора на Запада също споделят тази гледна точка и смятат кръстоносните походи за приемлив и дори предпочитан начин за справяне с външни или вътрешни врагове. В отговор на това често са обявявани кръстоносни походи по искане на местни мирски и църковни власти. Характерни примери можем да открием при понтификата на папа Хонорий III и организирани от него кръстоносни експедиции в Балтийския регион, резултат от искания и петиции на епископ Кристиан от Прусия, епископ Алберт от Ливония или на местни сеньори [Fonnesberg-Schmidt, I. 2007, pp. 136, 142, 146–147]. В Романия примери за такива искания и призови на местни авторитети, подети от Папството, могат да бъдат дадени с император Балдуин I и с неговия брат и наследник – Анри, поискали подкрепа за младата Латинска империя срещу нейните врагове [Chrissis, N. 2013, pp. 2–12, 23–27, 35–42]. Независимо дали тези искания са мотивирани от благочестие, политически опортюнизъм или пък своеобразна смесица от идеологически и практически съображения, те са действащи и ефективни. Примерите са показателни и за традиционните нагласи и вече натрупан кръстоносен опит в продължение на поколения. Няколко от благородниците, участващи в кръстоносните експедиции, произлизат от семейства с кръстоносни връзки или самите те са ветерани от кръстоносни походи.

Важно е също да отбележим и представителите на духовенството, участвали активно в кръстоносни походи, ескортирали армиите, действали като агенти за набиране на кръстоносци и за събиране на средства, или пък като папски легати в самите походи. Гийом от Модена например служи многократно като папски легат в Балтийския регион, участва в кръстоносен поход до Светите земи и до Латинската империя, а също така участва в кръстоносен поход срещу еретици в Германия [Fonnesberg-Schmidt, I. 2007, pp. 170–176]. По този начин опитът, подходите и идеите са споделяни естествено между различните региони.

Трябва да отбележим, че писмените извори за военните конфликти в земите на Ливония и Романия свидетелстват многократно и ясно за многобройни пленници и жертви. Сведения за пленници откриваме основно в хрониката на Хайнрих Ливонски. Често се споменават пленници, които впоследствие са убити, и по рядко за оставени живи. Изключително рядко писмените извори посочват като пленници рицари. Единственото сведение е в *Ливонска римуванa хроника*, в която се описват двама рицари в плен на естите при естонското въстание в крепостта Фелин от 1221 г. [**The Livonian Rhymed Chronicle**. 1977, p. 12]. Описвайки битката при Седе през 1210 г., хронистът Хайнрих Ливонски отбелязва около 100 пленници, задържани от естите, които впоследствие изгярат живи 14 от тях [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, p. 222]. Останалите пленници също са избити. Хайнрих Ливонски често представя жените и децата на противника като пленници при военните действия [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, p. 172]. За броя на пленниците и количеството на плячката свидетелстват сведенията относно бързината на придвижване, тъй като след четири дни опустошения в земите на естите немците поемат обратно с плячка и пленници, изминавайки обратния път за 10 дни, т.е. придвижването на връщане е по-дълго и два пъти по-бавно от това на отиване. Интересно е също сведението, че при обсадата на Дорпат през 1224 г. са избити всички руси. Оставен е жив само един, облечен в хубави дрехи и изпратен, за да занесе вестта за поражението [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, p. 226].

Без съмнение придвижването с голяма група от пленници е трудно дело, тъй като трябва да бъдат пазени и защото собствените им хора се опитват да ги освободят [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, pp. 171–172]. Съдбата на пленниците е твърде несигурна. Понякога техните завоеватели, изправени пред вероятността от поражение, ги избиват, понякога завоевателите отблъскват атаката и спечелват победа, но изливат гнева си отново върху пленниците [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, pp. 211–212]. В редки случаи пленниците са използвани за терор и сплашване на врага, както е през 1210 г., когато пленници са избити от кръстоносци и са хвърлени в рова на укреплението за сплашване на защитниците [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, pp. 103–104]. В друг случай, след успешен поход през зимата на 1210 г. литовците се завръщат с 1000 пленници (отново явно преувеличена цифра), но притеснени от знаци и следи за присъствие на вражески войни, спират и се събират в квадратна формация, поставяйки пленниците в средата. Друг пример е свързан със събития от 1215 г., когато латгалите плякосват Южна Естония и избиват всички мъже, след което пленяват техните жени, деца, коне и добитък. През 1219 г. латгалите плякосват руските земи и Централна Естония, като отново отвеждат коне, добитък и жени. След естонското нападение през 1221 – 1222 г. Естония и Ливония са пълни с руски пленници. Според тези сведения като пленници са вземани основно християните, докато езичниците и техните съюзници остават на второ мусто, което явно демонстрира християнско милосърдие [Selart, A. 2014, pp. 354–355].

Жените са специфична група пленници. Някои вероятно са малтретиранни, но това се споменава само веднъж в един източник с твърдението, че само езичниците извършват такива дела [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, р. 238; **Jensen, K.** 2017, р. 293]. Друга група пленници са децата. Най-вероятно те са включвани в домакинствата като слуги в неравностойно положение и по-късно, след като израстват, са натоварвани с по-тежка работа. Някои от тях обаче получават специална, мисионерска роля. От страната на кръстоносците при по-важни мирни споразумения епископите вземат като заложници момчета от по-знатни семейства, които са кръщавани и получават религиозно образование. Като възрастни те са ръкополагани за свещеници и са изпращани като мисионери сред собствения им народ. Логично е да приемем, че тези момчета играят значителна роля в дългосрочното разпространение на християнството в областите, населени с езичници. Мнозина военнопленници стават слуги във фермите, които кръстоносците превземат или създават в завладените земи [**Ekdahl, S.** 1994, pp. 263–269]. Съдбата на пленниците не е напълно изяснена, но някои от съвременните изследвания разглеждат специфични прояви на робство в ливонските земи в изследвания период. Независимо дали нападателите са езичници, или християни писмените извори са изключително оскъдни и мълчаливи. Само веднъж Хайнрих Ливонски отбелязва, че причината, провокирала папския легат да проповядва за кръстоносен поход срещу естите на о. Йозел през 1227 г. е, че се отнасят много зле към своите пленници, млади жени и девизи, насилват ги или ги вземат за свои жени, като всеки мъж има две, три жени или повече, докато продават други на куршите и други езичници [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, р. 238]. Хайнрих само веднъж пише за отношението на немците към пленниците. Става въпрос за 1209 г., когато епископ Алберт връща пленниците християни, взети по време на атаката му срещу Йерсике, в замяна на съгласието на владетеля на Йерсике да се подчини на епископа [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, р. 238; **Nielsen, K.** 2009, pp. 227–252, 238–241]. На друго място нито веднъж Хайнрих не посочва нищо за съдбата на пленените от гражданите на Рига жени и деца езичници. Твърде вероятно, както в по-късните войни срещу пруси и литовци, християните да поробват своите пленници езичници. В това отношение християните в Балтийския регион може би са много близки до своите събратя християни в късносредновековна Испания и Италия, които притежават роби и от двата пола, но предимно жени като домашна прислуга.

Това, че християните на Хайнрих държат пленници езичници като роби, се подразбира от писмо от папа Григорий IX до неговия легат в Ливония, чрез което го инструктира за правилните последици от кръщението за онези, които са в робство. Господарят трябва да им даде свободата да изповядват греховете си, да ходят на църква и да слушат Божествената служба. Инструкциите без съмнение са внимателно съставени, а възможността да се освобождават покръстени роби е силно ограничена. Вероятно повечето пленници в крайна сметка са асимилирани в християнското общество.

В ливонските писмени източници сведения за робите се появяват едновременно с началото на Балтийските кръстоносни походи, т.е. около 1200 г., като най-често срещаното определение за хората, заловени по време на война, е *captivus*. Те са предмет на продажба, макар че терминът *rob* (*sclavus*) не е използвана в този специфичен контекст. За сравнение ще споделим, че някои руски хроники също многократно споменават пленени хора, без да ги наричат роби. Всъщност типичният термин за роби в Ливония е *drell, drelle* (дума от скандинавски произход, която изглежда е специфичен ливонски термин в средновековния немски). В смисъла на 'пленник с робски статут' са използвани също немското *egen* и латинското *proprius*, но тъй като не съществувала ясна терминологична диференциация в юридическите текстове, някои автори свързват съдържанието на горните термини просто с латинското *captivus* [Selart, A. 2014, pp. 353–354].

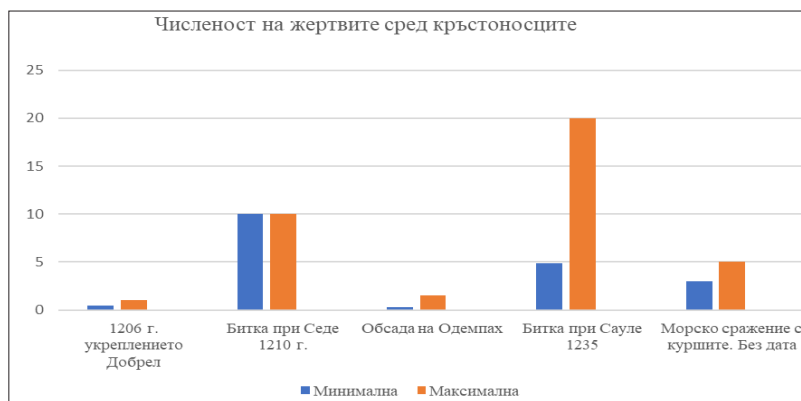
Обобщавайки информацията за пленниците в двете хроники, можем да отбележим, че основната част от тях са жените и децата на противника, докато въоръжените или мъжете са вземани в плен рядко, и почти винаги са убивани. Понякога пленничеството при жени и деца преминава в *de facto* робско състояние, при което те често са в ролята на прислуга и наложници. Това рисува изключително ожесточения характер на военните действия в Ливония в първите десетилетия на XIII век.

Можем също да обобщим, че войните в Балтика в разглеждания период провокират вземането на изключително голям брой военнопленници, третиранни различно според техния статус. Те са от решаващо икономическо значение както поради огромните откупи, които някои от тях трябва да платят, но също и като работници в селското стопанство. Всичко това налага установяването на процедури и институции, които изглеждат подобни на други страни с военна религиозна граница [Jensen, K. 2017, p. 295].

Пряко свързан с въпроса за пленниците е въпросът за жертвите на войната. Анализът на наличната информация води до обособяването на няколко категории: жертви от страна на християните, жертви от страна на местните езичници и жертви в конфликти между християни. Що се отнася до първата категория, или жертвите сред християните, прави впечатление обективният характер на цифрите (възможно е дори изкуствено занижена численост), като в някои случаи те се посочват поименно – особено когато става дума за рицари или за високопоставени личности както сред християните, така и сред езичниците. Един от ярките примери е смъртта на Ако – водач на езичниците в укреплението Холм, чиято глава е изпратена като трофей на епископа в Рига [The Chronicle of Henry of Livonia. 1961, pp. 52–53]. Хайнрих Ливонски описва и морско сражение с езичниците курши, в което са убити ок. 30 рицари и други немци [The Chronicle of Henry of Livonia. 1961, p. 95]. Броят на жертвите в посочената вече битка при Седе от 1210 г. е ок. 100–110 души [The Chronicle of Henry of Livonia. 1961, p. 101]. Това е едно от най-тежките поражения на

немците. Естите вземат ок. 100 пленници, от които 40 са изпечени живи (вероятно това са рицарите) а останалите са убити – с прерязване на гърлата и с изрязан кръст на гърба⁵.

В други текстове на Хайнрих Ливонски срещаме описание на една жертва сред рицарите или на трима рицари от *Ордена на мечоносците*, назовани с имената им – Майнхард, Йоан и Йордан [The Chronicle of Henry of Livonia. 1961, pp. 111–112, 142]. Подобно е описанието и на обсадата на укреплението Одемпах през 1217 г., в която загиват трима рицари от ордена – Константин, Бертолд и Хейлас [The Chronicle of Henry of Livonia. 1961, pp. 158–159]. Подобен е и броят на жертвите в битка с естите през 1222 г., в която загиват само двама немци, явно незнатни [The Chronicle of Henry of Livonia. 1961, pp. 184–185]. В същото описание на битка от 1222 г. обаче броят на жертвите сред естите е необективно голям – 500. Подобни са данните за жертвите на езичниците и в *Ливонска римувана хроника*. Представяйки битка от 1211 г., авторът пише за 1500 убити ести, а описвайки битката при Сауле от 22 септември 1236 г., същият автор описва християнските загуби – 48 рицари от *Ордена на мечоносците* и Великият магистър на ордена Фолквин [The Livonian Rhymed Chronicle. 1977, p. 17, 27]. Това не е окончателният брой на жертвите, тъй като избягналите погрома при Сауле са избити от земгалите при отстъплението им през техните територии.

Фиг. 1. Численост на жертвите на кръстоносците и техните съюзници (в десетки)

Графиката показва нагледно, че числеността на жертвите сред кръстоносците рядко надхвърля 10–20 войни (общо рицари и редови кръстоносци), а загубите от няколко десетки или стотици са изключителни събития, които се

⁵ Съотношението 14/86 показва съотношение 1 : 6, или един рицар и шест незнатни, но това означава, че оцеляват не повече от 20–30 човека. В известно отношение това е нещо средно между Битката при Адрианоупол и битката при Русийон от януари 1206 г.

отразяват съществено на темповете на кръстоносното завоевание и утвърждаване в земите на Ливония.

В описанията на жертвите сред езичниците Хайнрих Ливонски е далеч по неточен, като явно преувеличава цифрите. Например в битка между християни и езичници жертвите на езичниците са представени като изключително многобройни, тъй като са пленени 2000 коня на противника [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, pp. 112–113]. За жертвите на езичниците в друго сражение от 1217 г. той пише, че са повече от 100, като сред тях е вождът на летите Каупо⁶, прободен с копие [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, pp. 163–165]. В друго сражение са посочени 500 жертви, дадени от естите, докато жертвите сред немците и техните съюзници лети са общо 4 [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, pp. 184–185]. Последните данни са показателни за крайната необективност на хрониката по отношение на жертвите от бойните действия. Описвайки сражения с езичниците литовци и ести, хронистът сочи дадени за висока численост на техните загуби в противовес на загубите на немците, посочвайки често цифрата 600 [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, pp. 202–203, 214]. Авторът на *Римувана ливонска хроника* стига до още по-значителни цифри – 500, 1400 и 2000 жертви [**The Livonian Rhymed Chronicle**. 1977, p. 18, 20, 26].

Подобно завишаване на данните обаче не се наблюдава при всички описания на битки. В някои от тях, макар и малко на брой, числеността на жертвите на противника, особено когато става въпрос за руси, т.е. християни, е явно близо до обективността [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, p. 201]. Числеността на руската армия е 12 000 войни, опустошавали земите на летите две седмици, след което се насочват към Венден, а след това – към Тураида. След тях пристигат литовци, които също опустошават. Ливите нападат плячкосващите ги литовци и руси и в края на битката жертвите са 20 литовци и 7 руси. Интересно е да отбележим, че докато в Хрониката на Хайнрих Ливонски жертвите на русите не превишават 200, то в Римуваната хроника числеността им е особено преувеличена – става дума за 1900 избити руси (!) през 1217 г. [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, p. 226; **The Livonian Rhymed Chronicle**. 1977, p. 23].

Третата категория жертви в изследваните текстове са дадените в сблъсъци между християни. Хайнрих Ливонски описва сблъсък между немци и датчани заради три области в Естония, когато са убити 50 датчани, а други 50 са обсадени [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, p. 239]. Важно е да отбележим, че крайното насилие се прилага не само от езичниците, но и от християните, които често избиват поголовно ести. Някои от пленниците са изгаряни живи, а на други е отредена не по-малко жестока смърт [**The Chronicle of Henry of Livonia**. 1961, p. 116, 144].

⁶ Каупо е традиционен немски съюзник.

Обобщението, което се налага, е, че както при *Ливонска хроника* от Хайнрих Ливонски, така и в анонимната *Римувана ливонска хроника* числеността на жертвите сред противниците, най-често езичници, е преувеличена. Прави впечатление, че при описания на сблъсъци с християни не срещаме толкова завишени цифри. Прави впечатление и посочването на по-малко жертви сред русите християни в сравнение с враговете езичници. Всичко това носи идейно послание и представя Божията защита на християните в противовес на Божието наказание за езичниците. Ето защо не можем да приемем посочената в хрониките численост на жертвите в повечето от изброените описания за достоверна.

Спирайки се на въпроса за пленниците и жертвите във военните конфликти в *Романия*, ще посоча, на първо място, редица сведения за пленници и жертви в хода на Третия кръстоносен поход на Балканите през 1189 – 1190 г. Арнолд от Любек свидетелства, че жителите на областта около Сирмиум избиват с отровните си стрели 500 фуражири [**Arnoldi Lubecensis Chronica Slavorum**. 1868, р. 171]. Според *Expeditio Friderici I* при едно от нападенията на т.нар. разбойници в Българската гора, патавийският епископ и меранският херцог избиват *четиридесет* от тях и пленяват *двадесет и четирима*, които са обесени с краката надолу, т.е. 64 жертви в едно малко сражение, без жертвите от страна на кръстоносците [**Historia de expeditione Friderici imperatoris** 1965, с. 259]. В писмо на император Фридрих до неговия син Хайнрих от края на август 1189 г., загубите на кръстоносци от естествена смърт се изчисляват на повече от 100 и се подчертават големите загуби в коне, явно както от недохранване, така и от нападенията по пътя [**Historia de expeditione Friderici imperatoris**. 1965, с. 266]. Според Никита Хониат при ненадеен сблъсък между рицарски отряд и войските на протостратора Мануил Камица загиват много алемани, но броят им е неясен [**Nicetae Choniatae. Historia**. 1983, с. 39]. Ако се върнем към *Expeditio Friderici I*, при превземането на Димотика на 24 ноември 1189 г. сред кръстоносците има много ранени от стрели и копия, но само *трима* убити рицари. Доколко представената численост на жертвите сред рицарите е реална, можем само да гадаем, но без съмнение жертвите сред незнатните са значително по-многобройни, тъй като след превземането на града немците избиват повече от 1500 души. Същият сочи отбелязва, че при засада близо до крепостта Баткун кръстоносците губят 14 души, а в последвало сражение гърците дават повече от 300 жертви [**Historia de expeditione Friderici imperatoris**. 1965, с. 276–277]. Очевидна е диспропорцията в числеността на жертвите от двете страни, но не бива да забравяме, че в тази епоха хронистите отбелязват най-вече броя на рицарите и знатните. Според същия извор изненадващо конно сражение между 17 рицари и 300 кумански конници неприятелят губи шестима войни и шест коня, а останалите се оттеглят с бягство [**Historia de expeditione Friderici imperatoris**. 1965, с. 278]. Отно-

во в *Expeditio Friderici I* четем кратко описание, което представя коренно различно отношение към противника. На 2 февруари 1190 г. кръстоносците ненадейно влизат в сражение с наемната войска на константинополския император, състояща се от власи и кумани. От двете страни са взети пленници, които скоро са разменени по взаимна договорка. Ценни са също кратките, оскъдни сведения за вземане на пленници, явно в последната фаза на битката. Подобни, макар и оскъдни сведения за вземане на пленници, откриваме у Хониат, който пише за пленяването на севестократор Исак през 1196 г. [*Nicetae Choniatae. Historia.* 1983, с. 49]

Анализът на оскъдните сведения за загуби в убити и пленени не позволява да се направят категорични изводи за техния брой или съотношение спрямо общата численост на войските, но свидетелства за избягването на сражения. Ако съпоставим сведенията за загуби в сражения, превземане на крепости и друга смърт (извън бойните действия), то жертвите при превземането на крепости и друга смърт превишават загубите при битки в хода на Третия кръстоносен поход през 1189–1190 г.

Анализирайки сведенията за пленниците и жертвите във военните действия в Романия в първите три десетилетия на XIII в, можем да се спрем на данните за жертвите на латинците в битката при Адрианопол от 14 април 1205 г. Според Робер дьо Клари в битката при Адрианопол изчезват ок. 300 рицари [**Робер дьо Клари.** 2007, с. 124]. Ако приемем средното аритметично на латинските загуби според Вилардуен и Клари, най-вероятният брой е ок. 200–220 рицари ($140+300 = 440 : 2 = 220$), без останалите жертви, т.е. незнатните. На фона на броя на жертвите сред знатните през XII и в началото на XIII век посочените загуби са високи не само като абсолютен брой, но и като процент от общата численост. В свое писмо до папа Иннокентий от 5 юни 1205 г. регентът Анри подчертава неяснотата около загубите при Адрианопол – кои са пленени и кои са убити и при това около два месеца след самата битка [**Henricus, frater imperatoris.** 1865, col. 706–707].

Показателно за процента на загубите на латинците в този начален етап от войната е описанието на Вилардуен за действията на граф Рение дьо Три във Филипопол. Според автора за кратко числеността на неговите рицари спадна от 120 на 15 [**Жофроа дьо Вилардуен.** 1985, с. 104]⁷. Подобен е и процентът на жертвите при обсадата на Серес и при втората битка при същата крепост през 1205 г. Според Хониат всички участващи рицари и знатни са убити или екзекутирани. За разлика от тях, процентът на жертвите сред сержантите, оръженосците и стрелците е по-малък, което отново е в противоречие с типа военни действия, наложили се в Западна Европа в този период.

⁷ Преките жертви са 30, т.е. 1/3, или около 33% от числеността. Без съмнение това говори за изключително тежки загуби в много кратък период, буквално в рамките на две седмици.

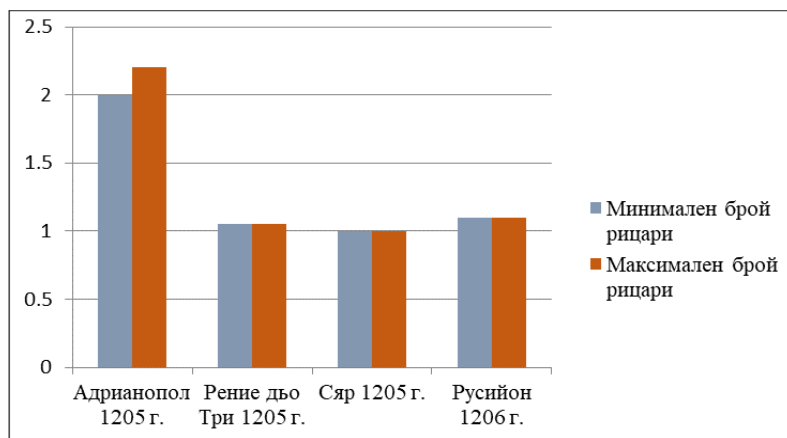
Интересна база за сравнение със загубите в битките с българи и кумани дава известие на Анри дьо Валансиен за сражение между ломбардци и хора на император Анри през 1206 г. Французите влизат в битка с ломбардците, а водачите на двата отряда се вплитат в двубой, описан от Валансиен почти като рицарски дуел. Водачът на ломбардците Пиер Ван е пленен, а с него и половината от рицарите му. Останалите ломбардци се скриват в планините, но местните гърци ги залавят и избиват [Анри дьо Валансиен. 2009, с. 64]. В случая откриваме сведения за два типа война – рицарска война, чиито правила се спазват в сражения между латинци, и смъртоносна, унищожителна война между латинци и гърци, в която нормите на рицарската война не са валидни. Валансиен пише за тежки загуби и през юли 1207 г., когато четири латински отряда навлизат на българска територия, но пътят им за връщане е преграден. Рицарите са принудени да се спешат и понасят големи загуби, без да се уточнява броя на загиналите и пленените [Анри дьо Валансиен. 2009, с. 131–132]. Описанието на сражението при Русийон също представя изключително висок процент на жертвите сред латинците. Според Вилардуен от целия отряд на Тиери дьо Тремонд, наброяващ 120 рицари, се спасяват не повече от 10, т.е. загубите надхвърлят 90% [Жофроа дьо Вилардуен. 1985, с. 116]⁸. Според Хоният скитите, т.е. куманите, целенасочено предизвикват латините и поставят клопка по обратния път за Русийон [Nicetae Choniatae. Historia. 1983, с. 85]. В едно от писмата си, адресирани до Готфрид, император Анри също описва сражението при Русийон. Владетелят посочва, че завръщащите се от изненадващо нападение и натоварени с плячка латинци попадат на засадата на власи и кумани близо до Русийон, в която почти всички латинци са избити или пленени [Litterae Henrici Constantinopolitani imperatoris. 1865, col. 1523]. Въпросът за съдбата на част от пленниците остава открит, тъй като само в част от случаите се посочва изричното езекутиране на пленени латини.

Изключително високият процент на загуби, вариращ между 33% и 90%, свидетелства за ожесточения характер на войната, поне в първия етап – от 1205 до 1207 г. В контраст с гореизложеното ще приведа сведенията на Вилардуен за обсадата на латинския гарнизон на Шивето от войските на Теодор Ласкарис през март 1207 г. Според Вилардуен 34 от латинските рицари са ранени, а един е убит. Отново Вилардуен свидетелства многократно за пленени рицари от никейския владетел Теодор Ласкарис. Един от ярките случаи е пленяването на Тиери дьо Лоос и по-голяма част от хората му, а при сключеното по-късно примирие са освободени много латински пленници [Жофроа дьо Вилардуен. 1985, с. 130–131]. Описаните събития свидетелстват за различния характер на войната в сравнение с тази срещу Калоян. Следвайки изворите и логиката на анализа смятам, че този ожесточеният характер е наложен от българската страна, а мотивите са от политическо естество.

⁸ В интерес на истината загубите не са само в убити, тъй като според думите на Вилардуен има и пленени латинци.

Сведенията за загубите на българската страна са далеч по-оскъдни и неясни. Жофруа дьо Вилардуен и Анри дьо Валансиен споменават за убити и ранени в сраженията с латинците, но без конкретни цифри. Описвайки сражението при Филипопол от 1208 г., Валансиен посочва, че Борил дава множество жертви, но нищо по-точно [Анри дьо Валансиен. 2009, с. 35]. Единствените по-конкретни сведения за български загуби са свързани с военните действия от есента на 1211 г., когато цар Борил се насочва срещу Солун. Българите са посрещнати от солунските барони, подпомогнати с отряди от деспот Алексий Слав, зет на император Анри [Prinzing, G. 1973, S. 417–418]. Според император Анри българинът търпи поражение, загубвайки 24 пехотни и два конни отряда, напълно избити от латинците. Ако последваме същата логика за числеността на един отряд от Бориловата армия, както в сражението при Филипопол от 1208 г. (средно по 100 души в отряд, на принципа на десетичната система), то броят на българските загуби би достигнал най-малко 2600 войни. Дали и в каква степен това отговаря на истината, можем единствено да гадаем.

Обобщавайки сведенията за загубите на двете страни, ще отбележа, че те не са достатъчни за изграждане на ясна и пълна картина, касаеща българо-латинския сблъсък. Единствената по-ясна информация е свързана с латинските загуби в няколко решителни сблъсъка в началния период на първата война и тя е проектирана в диаграмата на фиг. 2.

Фиг. 2. Загуби на латинската страна в рицари (в стотици) в началния период от военните действия (1205 – 1206)

Посочените загуби без съмнение са впечатляващи, но те не могат да бъдат приети за показателни за войната в *Романия* през първите десетилетия на XIII век в цялост поради липсата на достатъчно сведения за всички военни конфликти в този период и регион.

Въпросът за пленниците и тяхната съдба е далеч по-многоаспектен и не може да бъде ограничен и разгледан само в контекста на ясните, понякога по-

именни сведения за жертви и пленници във военните действия в *Романия* от края на XII и първите десетилетия на XIII век. Според някои изследователи, въпреки неясните сведения, част от пленниците в тези военни конфликти са заробвани. В подкрепа на подобно предположение е известие на Никита Хониат, отнасяно към последната четвърт на 1200 или 1201 г. Хронистът отбелязва, че при военните действия на българския владетел Калоян срещу империята множество пленници са отвлечани от съюзните му кумански дружини. Разбира се, споменатото не трябва да се изолира от общия ход на събитията между 1198 и 1202 г. За да блокират възможността българският владетел да използва куманите като съюзници, византийците инспирират поход на княз Роман, владетел на Галицкото княжество, срещу куманските поселения в Северното Причерноморие. Интересно е, че без да дава никакви по-съществени подробности за съдбата на похитените имперски поданици, хронистът споменава, че те са предавани на „нехристиянски народи“ [Христов, Я. 2015, с. 98.]

Макар и извън разглеждания период, можем да дадем пример с превземането на Цурулум от никейците през 1240 г., когато пленените са продадени в робство. Част от бягащите от татарите кумани в България също попадат на пазарите за роби, но това все пак не е масова практика на Балканите [Hristov, Y. 2016, с. 205]. Както отбелязват някои изследователи на проблема, често вражеските пленници са включвани в армията на победителя. Един от примерите е свързан с включване на пленени никейци в армията на латинския император Анри през 1212 – 1213 г. Подобен е случаят с българския владетел Йоан II Асен след победата му при Клокотница през 1230 г., а след успехите на никейския император Йоан III Дука Ватаци срещу българите през 1247 г. част от местната аристокрация по долините на реките Вардар и Струма е включена в новите никейски структури [Hristov, Y. 2016, с. 206].

Друга често прилагана практика в изследваните военни конфликти е отвеждането на вражеското население. Похитените жители на малки и по-големи населени места от зоната на военни действия са подложени на депортация, понякога съпроводена с прояви на насилие. Трябва да се отбележи, че подобни действия са прилагани и в българо-византийските войни от края на XII век, тъй като още в разгара на въстанието братята Петър и Асен преселват пленници от Тракия на север от Стара планина. Особено активен в депортиране на пленници на север е цар Калоян [Христов, Я. 2015, с. 99; Hristov, Y. 2016, с. 206]⁹.

Един от ярките примери е свързан с превземането на Филипопол през 1205 г. Вилардуен пише следното: „...а града накара целия да срутят – кулите и стените, а високите дворци и богатите къщи заповяда да изгорят и разрушат“ [Жофроа дьо Вилардуен. 1985, с. 114]. Оцелялото население е отведе-

⁹ Авторът сравнява действията на Калоян с действията на никейския император Теодор II Ласкарис, който след предвемането на Вероя през 1255 г. отвежда населението и добитъка, опожарявайки останалата собственост.

но в плен. Подобни са и описанията на Хониат, Акрополит и император Анри [Henricus imperator fratri. 1981, с. 15]. Според Вилардуен при обсадата и превземането на Напл през 1206 г.: „...И всички останали, които не струваха нищо, гърци и латинци и всички дребни люде, жени и деца той отведе затворници във Влахия“ [Жофроя дьо Вилардуен. 1985, с. 117]. Същото наблюдаваме и в Родесто и в Панедор, който въпреки че се предал, бил разрушен, а жителите били отведени като пленници. Подобна съдба сполетяла Хераклея и Даониум, които бил щурмувани и овладени със сила. Последвало избиване, а останалите живи били отведени на север [Жофроя дьо Вилардуен. 1985, с. 118]. Според Жофроя дьо Вилардуен броят на отвежданите през 1206 г. пленници достигал 20 000 и те са изселвани с колите, багажа и стадата им [Жофроя дьо Вилардуен. 1985, с. 122–123]. Дори и да приемем цифрите за преувеличени, те свидетелстват за мащабите на обезлюдяването на Тракия и за масово насилствено преселване на население от Тракия на север, около река Дунав. Според някои изследователи, прилагането на въпросната мярка спрямо похитените жители на Тракия не трябва да се разглежда изолирано от усилията на първите Асеновци да увеличат демографския потенциал на владенията си в Долнодунавската равнина чрез заселване на пустеещи области [Христов, Я. 2015, с. 99–100]¹⁰.

За съдбата на военнопленниците през разглеждания период може да се отбележи и хвърлянето им в тъмница. Приема се, че това действие е доста практично, тъй като може да се прилага както към по-големи, така и към по-малки групи, както към знатни, така и към незнатни и осигурява възможност за размяна на пленници. Сведенията сочат, че невинаги пленниците са разменяни. Един от примерите за това е плененият през 1196 г. край Сяр севастократор Исак Комнин, който не е откупен или разменен, а умира в плен. За разлика от него, протостратор Мануил Камица, също близък роднина на византийския император, е откупен от своя зет Добромир Хриз, който изплаща откуп от два кентинария злато [Христов, Я. 2015, с. 100]. Сред най-известните знатни пленници, които попадат в затвор, е първият латински император Балдуин I. Въпреки противоречивата и неясна информация версията за смъртта на Балдуин в плен по заповед на цар Калоян се приема от редица изследователи [Христов, Я. 2015, с. 100; Йорданов, К. 2013, с. 227–256]. Сред примерите за знатни военнопленници, задържани в затвор и то с фатален изход, е

¹⁰ Според автора в някои от писмените извори може да се открие косвена информация за принудително депортирано от Калоян население, на което са осигурени добри условия. В подкрепа на това твърдение се посочват действията на император Анри през лятото на 1207 г., който се насочва към Подбалкана. При приближаването му наскоро настанените от цар Калоян жители на региона изоставят имуществото си и се пръскат из околните планини. Рицарите събират обилна плячка, но на доста висока цена, тъй като „новите“ подбалкански жители използват удобствата на пресечения терен и нападат малките разузнавателни групи и фуражирите.

неосъществения латински император Пиер де Куртене, пленен от епирския владетел Теодор Комнин и починал в плен през 1217 г. По-късно самият епирски владетел е пленен от българите след битката при Клокотница през 1230 г. [Hristov, Y. 2016, с. 208–209]

Понякога пленниците са екзекутирани незабавно или скоро след пленяването им. Един от най-фрапиращите случаи е свързан с обсадата на Варна през 1201 г. След падането на града, ако се доверим на Никита Хониат, Калоян избива заловените живи. Можем да предположим, че това са войни от гарнизона и граждани, участвали в отбраната на града, и че Калоян дава много жертви в кратката, но явно кръвопролитна обсада [Nicetae Choniatae. Historia. 1983, с. 66]. В хода на военните действия с латинците цар Калоян прилага особен модел на екзекуции на военнопленници [Христов, Я. 2015, с. 101]. Първото му отбелязване от Вилардуен е във връзка с подчиняването на Серес през лятото на 1205 г.: *„Бедните и незначителни люде, които не струваха – пише хронистът, – той заповяда да отведат в Унгария; а останалите, които имаха някаква стойност, той нареди да обезглавят“* [Hristov, Y. 2016, с. 211]. Сходна е съдбата на висшите аристократи и кръстоносните водачи и при офанзивата през първата половина на 1206 г. При превземането на Неапол Вилардуен пише, че оцелелият при шурма Бег дьо Франзюр, командващ гарнизона, е умъртвен незабавно по заповед на българския владетел. Всички останали незнатни, гърци и латинци и жени и деца са депортирани [Жофроа дьо Вилардуен. 1985, с. 117]. За целенасочено избиване на точно определена група военнопленници той пише и при превземането на Филипопол през лятото на 1205 г. Репресиите на цар Калоян са насочени към водачите на ромейската аристокрация в Тракия, а описанията свидетелстват и за подлагане на пленниците на мъчения. На следващо място, преди битката при Филипопол от 1 август 1208 г. в латинския лагер върви призив пленените противници да бъдат убивани. Друг пример може да бъде даден с конфликта между ломбардските барони и император Анри, в който пленените ломбардци са избивани от гръцките съюзници на латинския император. Още по-впечатляващ е примерът с убийството на пленници от епирския владетел Михаил I Ангел Комнин Дука, който през 1210 г. заповядва да разпънат на кръст конетабъла на Солунското кралство и още трима други пленени латински аристократи. Други латински пленници са бичувани и екзекутирани [Hristov, Y. 2016, с. 212].

Представените примери налагат следните изводи. На първо място, войната в Ливония в изследвания период е характерна със сравнително нисък процент на преките жертви, но с висока численост на пленниците и дори с форми на робство сред местните балтийски племена в хода на кръстоносното завоевание и насилствената християнизация. Що се отнася до жертвите и пленниците сред рицарите кръстоносци в земите на Ливония, процентът е доста нисък в сравнение с този на рицарите и останалите знатни латини в земите на Романия в началото на XIII в. Романия в изследвания период има многократно и про-

творечиво поведение по отношение на пленниците и жертвите – откриваме както примери за рицарска война с ограничен брой или липса на жертви, така и множество примери на смъртоносна война без пленници. Анализът показва категорично, че преобладава вторият тип в края на XII и първите десетилетия на XIII век. Друга важна характеристика на войната в Романия е свързана с масовите депортации на население и преселването му от вражеска в собствена територия. Близка тенденция е налице и при военните действия на немските кръстоносци в Ливония през изследвания период, довели до обезлюдяване на някои територии и до промени в съществуващата от векове етническата карта на региона.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Извори / Sources

Анри дьо Валансиен 2009 – Анри дьо Валансиен. История на император Анри. Превод от старофренски Ивайло Буров. София: Полис, 2009. [Anri dyo Valansien. Istoria na imperator Anri. Prevod ot starofrenski Ivaylo Burov. Sofia: Polis, 2009].

Жофроя дьо Вилардуен 1985 – Жофроя дьо Вилардуен. Завладяването на Константинопол. София: ДИ „Наука и изкуство“, 1985. [Zhofroa dyo Vilarduen. Zavladayvaneto na Konstantinopol. Sofia: DI „Nauka i izkustvo“, 1985].

Робер дьо Клари – Робер дьо Клари. Завоюването на Константинопол 1204 г. София: Европрес, 2007. [Rober dyo Klari. Zavoyuvaneto na Konstantinopol 1204 g. Sofia: Evropres, 2007].

Arnoldi Lubecensis 1868 – Arnoldi Lubecensis Chronica Slavorum. Ed. Georg Heinrich Pertz, Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi (MGH, Sc.), 14. Hannover: Hahn, 1868.

Henricus, frater imperatoris 1865 – Henricus, frater imperatoris, Innocentio III papae significant Balduinum imperatorem a Bulgaris captum esse. – In: *Patrologia Latina* (PL), CCXV, col. 706–707.

Henricus imperator fratri 1981 – Henricus imperator fratri suo Gaudefrido scribit ut imperio Constantonopolitano succurat. – В: *Латински извори за българската история (ЛИБИ)*, т. IV, София, 1981, 15–16. [*Latinski izvori za balgarskata istoria (LIBI)*, t. IV, Sofia, 1981, 15–16].

Historia de expeditione Friderici imperatoris 1965 – Historia de expeditione Friderici imperatoris. – В: *Латински извори за българската история (ЛИБИ)*, Т. III. София, 1965, 245–291. [*Latinski izvori za balgarskata istoria (LIBI)*, Т. III. Sofia, 1965, 245–291].

Migne, PL CCXV – Patrologia Latina. Ed. J.-P. Migne. Parisiis, 1855.

Litterae Henrici Constantinopolitani imperatoris 1865 – Litterae Henrici Constantinopolitani imperatoris ad dominum papam de debellatione Voullae apud Philipopolim. – In: *Patrologia Latina*, t. CCXV, col. 1523.

Nicetae Choniatae. Historia. 1983 – Nicetae Choniatae. Historia. – В: *Гръцки извори за българската история (ГИБИ)*, т. XI. София, 1983, 89–94.

Recoura, G. 1930 – G. Recoura. Les Assizes de Romanie. Paris, 1930.

The Chronicle of Henry of Livonia 1961 – The Chronicle of Henry of Livonia. A translation with introduction and notes. Ed. and trans. James A. Brundage. Madison: University of Wisconsin Press, 1961.

Torsello, M. S. 1873 – Marin Sanudo Torsello. Istoria del Regno di Romania. Chroniques gréco-romanes inédites ou peu connues publiées avec notes et tables généalogiques. ed. C. Hopf. Berlin, 1873.

Публикации/ Publications

Христов, Я. 2015 – Христов, Я. За военнопленниците във възстановената българска държава (1186 – 1207). – *Balkanistic forum*, 2015, 2, 97–106. [Hristov, Ya. Za voennoplennitsite vav vazstanovenata balgarska darzhava (1186 – 1207). – *Balkanistic forum*, 2015, 2, 97–106.]

Chrissis, N. 2013 – N. Chrissis. Crusading in Frankish Greece. A Study of Byzantine-Western Relations and Attitudes, 1204 – 1282. Brepols, 2013.

Christiansen, E. 1980 – E. Christiansen. The Northern Crusades: The Baltic and Catholic Frontier 1100 – 1525. London, 1980, 79–81.

Ekdahl, S. 1994 – S. Ekdahl. The Treatment of Prisoners of War during the Fighting between the Teutonic Order and Lithuania. In: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick. Malcolm Barber (ed). Cambridge: Variorum, 1994, 263–269.

Fonnesberg-Schmidt, I. 2007 – I. Fonnesberg-Schmidt. The Popes and the Baltic Crusades 1147 – 1254. Leiden, Boston: Brill, 2007.

Forey, A. 1991 – A. Forey. The Military Orders: From the Twelfth to the Early Fourteenth Centuries. Basingstoke: Macmillan Education, 1991.

France, J. 1992 – J. France. Western Warfare in the Age of the Crusades, 1000 – 1300. New York, 1992.

Hristov, Y. 2016 – Y. Hristov. Some Issues on War-Captives in the Thirteenth Century Balkans. – *Великите Асеневици*. Сборник с доклади от конференция. В. Търново, 2016, 205–216.

Jensen, K. 2017 – K. Jensen. Prisoners of War in the Baltic in the XII – XIII centuries. – *E-Strategica Revista de la AIHM* (siglos IV–XVI), 2017, 1, 285–295.

Kanev, N. 2018 – N. Kanev. Reflections of the Imperial Ideology on the Seals of the Latin Emperor Baldwin II of Courtenay. – *Studia Academica Šumenensia*, Vol. 5: Contribution to Byzantine Sigillography. Edited by Ivan Jordanov and Ivo Topalilov. Shumen: Shumen University Press, 2018, 53–67.

Longnon, J. 1929 – J. Longnon. Les Frangais d’Outre-Mer. Paris, 1929

Nielsen, K. 2009 – K. Nielsen. Sterile Monsters? Russians and the Orthodox Church in the Chronicle of Henry of Livonia. – In: *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*, ed. Alan V. Murray with Anne Huijbers and Elizabeth Warwzyniak. Ashgate, 2009, 227–252.

Prinzing, G. 1973 – G. Prinzing. Der Brief Kaiser Heinrichs von Konstantinopel vom 13. Juni 1212. – *Byzantion*, 1973, 43, 395–431.

Riant, P. 1878 – P. Riant. Exuviae sacrae Constantinopolitanae. Geneva, 1878.

Selart, A. 2014 – A. Selart. Slavery in the Eastern Baltic in the 12th–15th Centuries. – In: *Schiavitù e servaggio nell’economia europea*, secc. XI–XVII. Serfdom and Slavery in the European Economy, 11th–18th Centuries. Ed. Simonetta Cavaciocchi, Firenze University Press, 2014, 351–364.

Stathakopoulos, D. 2006 – D. Stathakopoulos. Discovering a Military Order of the Crusades: The Hospital of St Sampson of Constantinople. – *Viator*, 2006, 37, 255–273.

Tyerman, C. 2008 – C. Tyerman. The Invention of the Crusades. Basingstoke: Macmillan, 1998.

Wolff, R. L. 1948 – R. L. Wolf. Romania: The Latin Empire of Constantinople. – *Speculum*, Vol. 23, 1948, No. 1 (Jan., 1948), 1–34.

Съкращения/ List of abbreviations

ГИБИ – Гръцки извори за българската история. [Gratski izvori za balgarskata istoria].

ЛИБИ – Латински извори за българската история. [Latinski izvori za balgarskata istoria].

MGH, Sc. – Monumenta Germaniae Historica, Scriptores.

PL – Patrologia Latina. Jacques Paul Migne. Patrologiae Cursus Completus. Series Latina.